

посібник / М. Є. Скиба, О. М. Коханко. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – 322с.

6. Федоришин Б.А. Система профинформационной работы со старшеклассниками / Б.А. Федоришин, С.Е. Карпиловская, Р.И. Миттельман, В.В. Синявский, Е.М. Ткаченко, О.И. Ящинин. – К, 1988. – 176 с.
7. Чорна І. М. Психологія профорієнтаційної діяльності / І. М. Чорна // Тернопіль: видавництво ТНПУ, 2006. – 66 с.

В статье раскрыты особенности организации эффективной профориентации в школе с акцентом на необходимость разработки методологических принципов работы. Констатируются недостатки современной профориентации из-за отсутствия системного научного подхода у организации профориентационной работы в школе. Проанализировано различные научные подходы к проблеме профориентации в школе. Обобщено и систематизировано основные принципы организации системы профориентации в школе. Раскрыто содержание принципов: научности, наступательности и последовательности, комплексности и скоординированности, плановости, ранней диагностики, единства влияний, возрастной соответственности и доступности, ранней профориентационной работы, единства влияний, воспитательный, «Хочу, могу, нужно», сознательности и самостоятельности выбора, свободы выбора, связи с жизненными перспективами, индивидуального подхода.

The article features of the organization of effective career guidance at school with an emphasis on the need to develop the methodological principles of work. Ascertained the shortcomings of current vocational guidance due to lack of systematic scientific approach in the organization of career guidance in schools. Analyzed various scientific approaches to career career guidance at school. Generalized and systematized the basic principles of the system of career guidance in schools. Disclosed the content of the principles: scientificness, advance and sequences, comprehensiveness and coordination, planning, early diagnosis, unity of influences, age appropriateness and availability of early career guidance, upbringing, "Want to, can, need to", consciousness and self-choice, freedom of selection, due to the life prospects, individual approach.

Статтю подано до друку 10.12.2014.

©2014 р.

І. М. Чорна (м. Тернопіль)

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕТАПІВ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ У ШКОЛІ

Професійне самовизначення – процес багатоплановий та багатоступеневий. Самовизначення, зокрема, професійне становлення – це тривалий процес і ефективно вирішити проблему вибору професії, яка б стала життєвим кредо, за короткий проміжок часу просто неможливо. В протилежному випадку це вибір буде випадковим, ситуативним, несвідомим, а отже помилковим і стане чинником появи відповідних негативних наслідків.

Професійний вибір повинен бути виваженим, продуманим, усвідомленим, молода людина повинна бути глибоко переконана, що це саме та діяльність, в якій вона може себе реалізувати, що це саме те, що вона вміє робити найкраще, і хоче це робити. Лише за такої умови держава отримає чудового спеціаліста-професіонала, особистість, яка комфортно почуває себе на своєму робочому місці і приносить своєю натхненною працею користь усьому

суспільству. Щоб досягти такого результату для інтересів держави, для блага суспільства, потрібно створити умови для свідомого, науково-обґрунтованого вибору професії.

В працях багатьох науковців неодноразово відстоювалася ідея поетапності в профорієнтаційній роботі. Основна ідея, що об'єднує різні теоретичні підходи полягає в тому, що профорієнтаційна робота повинна починатися з молодших класів і тривати впродовж всього терміну навчання в школі. Наголошується на важливості систематичності та цілеспрямованості профорієнтаційної роботи протягом усього періоду навчання в школі. Підтримуючи ідею необхідності раннього початку профорієнтаційної роботи, все ж таки недооцінюється значення початкових етапів і основне інформаційне навантаження відтермінується на випускний клас [1; 2; 3; 4].

Аналізуючи запропоновані варіанти розподілу інформаційно-змістового навантаження по етапах, ми спостерігали тенденцію, згідно якої час на вибір відводиться на випускний клас школи. Проте, чимала кількість учнів ще в 9-ому класі стають перед проблемою професійного вибору.

Враховуючи різні теоретичні підходи, ми розробили **класифікацію етапів системи профорієнтації в школі** [5].

В основу класифікації покладено принцип розподілу змістового навантаження із врахуванням вікових особливостей, доступності, передових теорій вікової психології і водночас таким чином, щоб уже до 9-го класу (який для значної частини учнів стане випускним) учень вже був достатньо інформованим, теоретично підготовленим зробити свій професійний вибір.

Враховуючи фактор акселерації, ми дещо змінили підходи щодо розподілу змісту та об'єму інформаційного навантаження, перемістивши його в сторону початкових етапів.

Ми вважаємо, що чим раніше дитина отримуватиме необхідну їй профорієнтаційну інформацію, чим швидше оволодіє основами вибору професії, чим швидше отримає професійну підтримку зі сторони профорієнтолога, тим більше часу у неї залишатиметься на збір необхідної інформації, на самооцінку рівня своїх здібностей, інтересів, нахилів, на вибір професії, усвідомлення та аналіз, самовиховання, концентрацію зусиль на поглиблене вивчення профільних дисциплін, самовдосконалення шляхом розвитку професійно-необхідних здібностей, засобами занять у відповідних предметних гуртках, профільних факультативах, підготовку до майбутнього професійного навчання, «примірку» професії, перевірку правильності свого вибору.

Ще однією перевагою, запропонованої нами поетапності в профорієнтаційній роботі, є передбачена можливість вже підчас другого етапу профорієнтації почати навчання в профільних класах, тобто забезпечується принцип ранньої спеціалізації.

В процесі профконсультації психолог-профорієнтолог засобами профдіагностики допомагає учневі здійснити професійний вибір. У випадку коли учень уже обрав для себе майбутню професію психолог-профорієнтолог здійснює комплекс профдіагностичних заходів на предмет перевірки на профвідповідність. У кожному випадку перш ніж повідомити результат учневі, психолог-профорієнтолог консультується із шкільним лікарем на предмет проти показів до певного роду професійної діяльності в зв'язку із станом здоров'я.

Якщо проти показів немає, тоді учневі виключно особисто повідомляють про рекомендовану саме для нього професію, інформують яким чином організувати процес підготовки до майбутньої професійної освіти.

Якщо ж виявлено часткову професійну невідповідність, психолог рекомендує у який спосіб можна відкорегувати рівень розвитку професійно-необхідних якостей. Зокрема, це можуть бути психокорекції ні заняття, тренінги, заняття у відповідних гуртках, секціях, поглиблене вивчення професійно-необхідних предметів, тощо.

У випадку виявленої професійної невідповідності профорієнтолог зобов'язаний у максимально коректній формі повідомити це учневі та рекомендувати саме ту професію, яка задовольнятиме інтереси дитини, дасть змогу проявити домінуючі здібності та не зашкодить її здоров'ю.

В результаті профконсультації учень отримує науково-обґрунтовану кваліфіковану пораду психолога та рекомендацію щодо профілю класу для продовження навчання із поглибленим вивченням професійно-необхідних дисциплін.

Класифікація етапів системи профорієнтації в школі.

I етап – підготовчий (1-4 класи); II етап – основний або визначальний (5-9 класи); III етап – контрольний (10-11 класи).

Характеристика першого етапу профорієнтаційної роботи. Даний етап класифікується як підготовчий і охоплює 1-4 класи. Для молодших школярів характерним є бажання у всьому уподібнюватися дорослим і це бажання вони реалізують в процесі сюжетно-рольової гри. Копіюючи дії дорослих, діти в ході гри роблять перші спроби усвідомлення особистої значимості, самостійності, у них закладаються основи моральних уявлень, норм та правил поведінки. Правила гри вимагають підкорювати своє «Я» вимогам колективу, групи, сформованої умовами сюжету гри. Саме в процесі дитячої гри відбувається перша «примірка» професій, складаються перші враження і вподобання чи не вподобання щодо певного виду діяльності, роду занять. Зрозуміло, що перші враження ще неодноразово зазнаватимуть змін, але цей елементарний тренінг трудових взаємостосунків безумовно залишить відбиток в свідомості дитини.

Працюючи із дітьми молодших класів, педагогам пропонується широко застосовувати ігровий метод з профорієнтаційною метою, пропонуючи дітям найрізноманітніші сюжети із професійної діяльності. Педагог повинен також в ході гри не забувати і про виховні аспекти у взаємостосунках між учасниками гри. У перших спробах ділового спілкування відбуватиметься закладка загально-трудова якостей таких як: дисциплінованість, відповідальність, добросовісність, почуття обов'язку, працелюбство, людяність, добросовісність та інші. Мандрівка в світ професій продовжується на уроках математики, читання, малювання, трудового навчання інших. Молодші школярі отримують загальні трудові навички, проявляють початковий вибірковий інтерес до окремих видів діяльності.

Обсяг інформації, глибина та спрямування змінюються у відповідності до вікових та індивідуальних особливостей дітей та специфіки окремо взятого класного колективу. Починаючи з першого класу, дітей доцільно знайомити із багатьма видами трудової діяльності людей. Важливо не лише дати учням загальні відомості про професію, а й активно формувати позитивне ставлення, інтерес до неї. Оскільки на першому етапі профорієнтації, враховуючи специфіку віку дітей, не передбачається глибоке ознайомлення із специфікою професій, вчитель має можливість максимально розкрити коло професій для ознайомлення.

На уроках читання учні, розглядаючи картинки букваря, спочатку вчать просто називати професії, впізнаючи їх за характерною діяльністю спеціалістів даної галузі. Пізніше, читаючи оповідання, діти більше дізнаються про окремі професії, вчать розповідати за картинкою про професію. Педагогу на першому етапі профорієнтації не слід намагатися заглиблюватись в специфіку професій. Дітям, згідно віку, необхідно засвоїти назви основного кола професій та їх значення для суспільства.

Основна мета I етапу – привити загальне позитивне ставлення до праці, допомогти усвідомити значення праці в життя людини, виховання загальної трудової спрямованості, ознайомити із світом професій.

Завдання полягає в тому, щоб здійснюючи профосвітні заходи, показувати силу та красу людської праці, виховувати потребу бути корисним людям, відповідально ставитись до своїх обов'язків.

Плануючи бесіди, екскурсії профосвітнього характеру, слід пам'ятати про вікові особливості молодшого школяра і враховувати їх при підборі матеріалу. Психолог робить лише елементарний аналіз змісту даної професії. Після проведення екскурсій, зустрічей, бесід з передовиками виробництва, в школі можна організувати урочисті ранки, присвячені певним професіям, де школярі матимуть змогу зіграти роль представника певної професії.

Молодших школярів доцільно залучати до участі в гуртках за інтересами. В роботі з молодшими школярами потрібно враховувати, що вони відрізняються великою допитливістю та активністю, вразливістю, дуже чутливі до впливів оточуючого середовища, прагненням все про все знати. Перелічені якості є дуже важливими в підготовці до майбутньої трудової діяльності, свідомого професійного самовизначення. На їх основі формуються необхідні знання та вміння, відбувається становлення загально-трудова якостей.

Звісно, що інтереси, виявлені на першому етапі профорієнтаційної роботи ще нестійкі і ймовірно зазнаватимуть змін, та в цей віковий період закладається фундамент всієї роботи по виявленню, формуванню та закріпленню інтересів та нахилів учнів.

Профорієнтаційна робота на першому етапі закінчується складенням профорієнтаційної характеристики на кожного учня, де особлива увага приділяється тому, які здібності, нахили виявлено в дитини.

Характеристика другого етапу профорієнтаційної роботи. Даний етап класифікується як основний та визначальний і передбачає роботу з 5 по 9 класи. Саме на цей етап відводиться основний обсяг роботи. В ньому включаються в повну силу всі компоненти профорієнтації. Це найбільш інтенсивний етап роботи. Визначальний тому, що до кінця цього етапу переважаюча частина учнів повинна зробити свій професійний вибір, зокрема ті учні, для яких 9-й клас випускний. Оскільки момент вибору для кожного учня настане по-різному, індивідуально, тому вважаємо недоцільним розмежовувати основний етап від визначального.

Об'єм та зміст профінформації на даному етапі слід визначати згідно вікових особливостей учнів, з тенденцією поглиблення з кожним навчальним роком. Для учнів середнього шкільного віку є характерними: підвищена активність та прагнення до самостійності, до різноманітних видів трудової діяльності, самоутвердження, широта інтересів, активна участь в гуртках, спортивних секціях. Природня потреба «проби сил» в різних видах діяльності сприяє формуванню інтересів, здібностей та нахилів, стає важливим фактором в професійному самовизначенні. Стає очевидною динаміка інтересів. Це період, коли дитина хоче все знати, вміти, пробувати свої сили, демонструвати свої можливості. Дітям 5-6 класів цікаво все, звісно при вмілому педагогічному спрямуванні. Вони ще точно не знають що їм подобається більше, але вони ще не категоричні у тому, що їм не подобається. Цей період являється сензитивним для професійних проб. Час для «примірок» різних видів діяльності. В цей період доцільно, в міру можливостей, забезпечувати учням умови, за яких вони могли б пробувати свої сили, здібності та інтереси. Період 5-6 класу можна умовно назвати періодом підліткових фантазій, коли дитина бачить себе представником тієї чи іншої привабливої професії. В цей час слід максимально забезпечувати учнів профінформацією, паралельно здійснювати профосвіту. Тобто дитина повинна знати з чого їй вибирати і як це правильно зробити. Активно підключається профдіагностика.

Школярі в цьому періоді проходять консультацію в шкільного профорієнтолога. Саме профконсультація повинна допомогти дитині здійснити перехід від фантазій та мрій до готовності зробити вибір. Момент переходу від одного періоду до другого дуже індивідуальний і

в кожній дитині відбуватиметься по-різному і в різний термін. Тому профорієнтаційна робота на даному етапі повинна мати дуже і дуже диференційований характер.

Час підключення профконсультаційної форми роботи для кожного різний. Залежить він від вікових та індивідуальних особливостей дитини, від загального рівня готовності і дозрілості потреби у професійному виборі. Хтось на даний момент уже більш-менш визначився у своїх вподобаннях, у нього в певній мірі або ж яскраво проявилися певні здібності і він потребує професійної допомоги або ж підтвердження правильності свого вибору. А для іншого цей момент наступить значно пізніше, тому профконсультація повинна випереджувати природню потребу дитини у професійному визначенні, інакше профконсультант в такому випадку виглядатиме як «ясновидець». Завдання профконсультації не нав'язувати свою думку, хоча вона і підтверджена науковими дослідженнями, а допомогти учневі самому зробити правильний висновок, спрямувати його в потрібному напрямку. Що стосується тієї частини учнів, які закінчують навчання в 9 класі, вони повинні пройти обов'язкову профконсультацію не пізніше ніж перша чверть випускного (для них) класу. Оскільки їм в кінці року доведеться робити остаточний вибір, підготуватися до вступних іспитів. Тому після рекомендацій профконсультанта необхідно забезпечити їм час для обдумування, зважування та усвідомлювання, підготовки та адаптації, тобто забезпечення кінцевого рівня готовності.

Профінформаційна робота набирає інтенсивності. Заплановані заходи повинні бути спрямовані на розширення знань про світ праці, підготовку до свідомого вибору. Вводиться профінформаційний курс з основ вибору професії. Поступово вводиться весь арсенал заходів професіографічного спрямування (професіографічні екскурсії, дослідження, вечори-зустрічі, виставки, диспути і т. д.).

Школярів вчать самостійно досліджувати та аналізувати особливості професій, складати професіографічні звіти, характеристики. Включення в профорієнтаційну роботу вчителів-предметників.

Активізується робота всіх ланок системи профорієнтації в школі: робота бібліотеки, медперсоналу, профорієнтолога, всього педколективу. Використовуються засоби позакласних форм профорієнтаційної роботи. Вся робота спрямовується на те, щоб учень знав з чого він може вибрати (вичерпність інформації про професії) і як це зробити правильно (профосвіта, професійна допомога профконсультанта). Профінформаційна робота повинна бути спрямована на розширення і водночас поглиблення пізнавальних інтересів.

Профконсультант разом з педколективом, при допомозі медичної профконсультації, у співробітництві з батьками активно досліджує нахили, інтереси, здібності, наміри учнів. В міру нагромадження знань про професії, зростає диференціація інтересів, з'являються професійні переваги, формуються стійкі, достатньо усвідомлені інтереси. Інтерес до предмету стимулює більше ним займатись – це розвиває здібності; а виявлені здібності, підвищуючи успішність діяльності в свою чергу, підкріплюють інтерес. Так поступово з'являються вибіркові інтереси до галузі праці, а пізніше до конкретної професії. Тому, на даному етапі важливо одночасно здійснювати профінформаційну роботу; просвітню, навчаючи основ правильного вибору; вести інтенсивні дослідження здібностей школярів.

Отже, **метою** профорієнтаційної роботи на другому етапі є забезпечення свідомого науково-обґрунтованого вибору професії. Рекомендація профілю класу для продовження навчання у школі, спеціальності для продовження навчання у закладах середньої спеціальної освіти. **Завдання:** розширення інформаційних меж: школярів знайомлять не тільки з професією, а із вимогами до опанта, специфікою роботи, тобто з повною професіограмою. Завдання профконсультанта допомогти учневі реально об'єктивно оцінити і співвіднести свої інтереси та бажання із здібностями та можливостями, сприяти створенню адекватних умов для розвитку

виявлених здібностей, які переростають в професійно-значущі. Рекомендувати профіль, спеціалізацію, вказати напрямки для самовиховання (поглиблене вивчення профілюючих дисциплін), залучати до участі в профосвітніх заходах. Отримавши психолого-педагогічну рекомендацію та власним бажанням, учні класу розподіляються за профільними факультативами. Початок роботи профільних факультативів визначається методистами, орієнтовно з сьомого класу.

Отже, на другому етапі профорієнтаційної роботи в учнів поступово, в індивідуальному порядку, звучується коло професій, якому вони надають перевагу. Учень визнає про вимоги професій та починає співвідносити їх зі своїми можливостями. Після цього самостійно чи при допомозі профконсультанта виділяє одну домінуючу професію, в якій оптимально будуть реалізовуватись його інтереси та здібності. Профконсультант, в свою чергу, забезпечує оптимальність цього вибору.

Характеристика третього етапу профорієнтаційної роботи. Даний етап класифікується як контрольний і охоплює 10-11 класи. Старший шкільний вік – це період, коли в склад головних рушійних сил розвитку особистості входить потреба в життєвому самовизначенні. Задоволенню цієї потреби підкорюють свої сили всі види діяльності: навчальна, трудова, громадська.

Інтереси та нахили до різних видів діяльності все більше диференціюються і стають більш усвідомленими. Старший шкільний вік – це час, коли учень зважає, перевіряє попередній професійний вибір. В цей період учень або стверджується в зробленому виборі, або ж відбувається переорієнтація і вибір змінюється.

Основна **мета** на даному етапі – допомогти учневі у пошуку необхідної йому поглибленої інформації про обрану професію. Націлити на раціональні форми підготовки, самовдосконалення, способи розвитку чи компенсації необхідних професійних якостей, види діяльності чи тренінгові вправи для розвитку та вдосконалення професійно-необхідних якостей.

Отримавши на попередніх етапах багаж знань, старшокласники психологічно готові до сприйняття складного інформаційного матеріалу (глибокий соціально-економічний та психологічний аналіз професій, особливості професійної підготовки спеціалістів даної галузі і т. д.). оволодівши способами самостійного аналізу професійної діяльності, школярі активно застосовують його в інтересах свого професійного самовизначення. Мають можливість самостійно перевірити профконсультаційні рекомендації щодо своєї відповідності чи невідповідності рівню вимог певної професії, особисто пересвідчитись у їх об'єктивності чи, можливо, помилковості.

Завдання профорієнтолога – допомогти учневі випробувати свої сили, в міру можливості, в адекватній трудовій діяльності. Адже в адекватній трудовій діяльності здібності проявляються, розвиваються і діагностуються. Заходи, які плануються на III етапі профорієнтаційної роботи, повинні бути спрямованні на формування, поглиблення, закріплення виявлених раніше домінуючих інтересів.

Цей віковий період характеризується природною потребою самопізнання. Профконсультант діагностує рівень самооцінки учня, дає індивідуальні рекомендації щодо самовиховання, яке веде до активізації резервів особистості. Профорієнтолог на III етапі повинен спрямувати учня на активну підготовку до реалізації свого задуму. Допомогти у самопізнанні та саморозвитку, вихованні в собі якостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності, націлювати кожного учня на вироблення чіткої програми дій на майбутнє, професійного аспекту життєвого плану. Допомогти кожному учневі утвердитися у виборі професії, бажаному рівні кваліфікації праці, об'єму та тривалості підготовки до неї, адаптуватись до майбутньої професійної діяльності, підготуватися до професійної освіти.

На кінець третього етапу випускник повинен чітко визначитись у професійному виборі, переконливо аргументувати свій вибір, виявляти глибокі мотиви вибору, володіти достатньою кількістю професіографічної інформації про дану професію, мати чіткий план дій з професійної підготовки, об'єктивно оцінювати свою профвідповідність як оптанта. Професіографічна робота повинна проводитися систематично, послідовно впродовж усіх років навчання із врахуванням вікових та індивідуальних особливостей особистості учня.

Література

1. *Закатнов Д. О.* Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді: Методичний посібник / Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, В. В. Мачуський та інші; За ред. М. П. Тиценка. — К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. — 150с.
2. *Митина Л.М.* Психологическое сопровождение выбора профессии / Под ред. Л.М. Митиной. — М.: МПСИ; Флинта, 1998. — 184 с.
3. *Моргун В.Ф.* Методика багатовимірного аналізу досягнень учня з метою профілювання та профорієнтації / В.Ф.Моргун. — Полтава, 1997. — 16 с.
4. *Тищенко М.П.* Вивчення індивідуальних особливостей школярів з метою профконсультації: Методичні рекомендації / М. П. Тищенко, Н. Ю. Матяш, В. В. Мачуський. — К.: РУМК, 1991. — 55 с.
5. *Чорна І.М.* Психологічні особливості організації профорієнтаційної роботи у школі / І.М.Чорна. — Тернопіль: ТДПІ, 1995. — 74 с.
6. *Шнейдер Л. Б.* Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: Учеб. Пособие / Л. Б. Шнейдер. — М.: МПСИ, 2004. — 600 с.

В статье автор комментирует психологический процесс профессионального самоопределения личности. Раскрываются особенности профессионального самоопределения в учащихся школы. Особенный акцент делается на механизмах формирования процесса самоопределения в условиях учебного процесса.

Прокомментировано значение научно-обоснованного, сознательного процесса профессионального самоопределения для личности и для государства в целом. Проанализировано различные научные подходы к приемам системы организации психолого-педагогической помощи в процессе сознательного выбора будущей профессии учениками.

Предлагается авторский, основанный на разных научных подходах вариант классификации этапов системы профориентационной работы в школе. Раскрываются основные принципы и факторы, которые учитывались при разработке классификации, ее преимущества, подробное содержание каждого этапа, его цель и задания.

In the article the author comments the psychological process of professional self-identity. Revealed of professional self-determination in the pupils of the school. Special emphasis is placed on the mechanisms of formation of self-determination process in terms of the educational process.

Commented the meaning of scientifically based, professional conscious process of self-determination for the individual and for the State. Analyzed various scientific approaches to the methods of organizing psychological and educational assistance in the process of consciously choosing a future profession by students.

Offered the author's, based on different scientific approaches version of the classification stages of vocational guidance in schools. Reveals the basic principles and factors that were considered in the development of classification, its advantages, the detailed content of each stage, its objective and mission.

Статтю подано до друку 10.12.2014.